

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2023. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.10.47>
УДК 364.24(477)

А. А. Моца,
к. ю. н., доцент кафедри географії та туризму,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2603-6269>

К. І. Чумаков,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та туризму,
Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5401-3489>

Н. К. Олаг,
викладач кафедри географії та туризму,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8748-7832>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

A. Motsa,
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

K. Chumakov,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and
Tourism, Municipal Institution of Higher Education, «Khortytsia National
Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council

N. Olah,
Lecturer of the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE TOURISM DURING THE WAR AND POST-WAR PERIOD

У статті розкрито особливості та виокремлено перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. Виявлено, що інклюзивний туризм є формою психологічної реабілітації, спрямованої на подолання негативних наслідків воєнних дій, розвиток позитивного ставлення, підвищення психологічної впевненості у своїх силах, досягнення відповідної адаптації та інтеграції в суспільство. Розглянуто сучасні проєкти, які є важливими напрямками розвитку інклюзивного туризму. З'ясовано, що створення безбар'єрного середовища має стати одним із основних принципів післявоєнної відбудови України та передумовою розвитку інклюзивного туризму в Україні. З'ясовано, що в Україні на державному рівні створюються належні умови для розвитку інклюзивного туризму, зокрема важливе значення у цьому процесі мало схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та затвердження плану заходів на 2023-2024 рр. з її реалізації на період до 2030 року. Розкрито концептуальні засади розвитку інклюзивного туризму в Україні у контексті створення безбар'єрного простору, які полягають у систематичному зборі, аналізі та оприлюдненні інформації про стан фізичної доступності об'єктів туристичної інфраструктури; запровадженні вимог щодо фізичної доступності об'єктів туристичної інфраструктури; забезпеченні фізичної доступності туристичних об'єктів на магістралях; підвищенні обізнаності представників і власників туристичної інфраструктури про важливість створення фізичної доступності; забезпеченні доступу до всієї інформації, що розповсюджується в готелях, інших закладах розміщення, санаторіях, місцях роботи туристичних фірм, об'єктах туристичної інфраструктури на автомобільних дорогах. Відзначено, що інклюзивний туризм є потужним відновлювальним засобом, який відновлює та розширює адаптаційні можливості людини, робить її більш стійкою до дії різних факторів, що особливо важливо в умовах сьогодення, які створює російсько-українська війна.

The article reveals the peculiarities and highlights the prospects for the development of inclusive tourism in Ukraine. Found that inclusive tourism is a form of psychological rehabilitation aimed at overcoming the negative consequences of military operations, developing a positive attitude, increasing psychological self-confidence and achieving appropriate adaptation and integration into society. Modern projects that are important for the development of inclusive tourism are considered. Found that the creation of a barrier-free environment should become one of the main principles of the post-war reconstruction of Ukraine and a prerequisite for the development of inclusive tourism in Ukraine. Found that Ukraine is creating appropriate conditions at the state level for the development of inclusive tourism, in particular, the approval of the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the period up to 2030 and the approval of the Action Plan for 2023-2024 for the implementation of the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the period up to 2030 were important in this process. The conceptual foundations for the development of inclusive tourism in Ukraine in the context of creating a barrier-free space are revealed, which consist of systematic collection, analysis and publication of information on the state of physical accessibility of tourist infrastructure facilities; introducing requirements for physical accessibility of tourist infrastructure facilities; ensuring physical accessibility of tourist facilities on highways; raising awareness of representatives and owners of tourist infrastructure about the importance of creating physical accessibility; providing access to all information disseminated in hotels, other accommodation facilities, sanatoriums, travel agencies, and tourist infrastructure facilities on highways. It is noted that inclusive tourism is a powerful restorative tool that restores and expands human adaptive capabilities and makes them more resistant to various factors, which is especially important in today's conditions created by the Russian-Ukrainian war.

Ключові слова: *інклюзивний туризм, туристичний напрямок, проєкт, послуга, воєнний стан.*

Keywords: *inclusive tourism, tourist destination, project, service, martial law.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення напрямки інклюзивного туризму в Україні тільки починає розвиватися, тому що наше суспільство лише вчиться визнавати красу та цінність кожної людини. Інклюзивний туризм виступає тим соціальним простором, який відкритий для людей з особливими потребами, де не допускається почуття ізоляції та неповноцінності, де процвітають повага та взаємна підтримка, особливо в туристичному секторі, що, зі свого боку, сприяє розробці ефективних стратегій інклюзивної практики. З огляду на такі аспекти, розвиток інклюзивного туризму в Україні вимагає пошуку успішних закордонних практик і методів впровадження у сфері внутрішнього туризму. Такі аспекти становлення й розвитку інклюзивного туризму в Україні є особливо важливими, виходячи із реалій сьогодення, та зумовлюють актуальність тематики цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку інклюзивного туризму в Україні лежить в основі досліджень багатьох науковців. Так, вчені Н. Барна та А. Коротєєва зазначають, що інклюзивний туризм є формою туризму, яка передбачає процес співпраці між різними учасниками туристичного сектору та включає мобільні, візуальні, слухові та когнітивні компоненти доступності туристичної продукції для людей із обмеженими можливостями [1]. Колектив науковців під керівництвом Л.Безуглої наголошує, що інклюзивний туризм – це виняткове явище для реабілітації людей з обмеженими можливостями, яке включає як процес пізнання реальності, так і можливість більшої соціалізації, усунення почуття неповноцінності та гідну інтеграцію в суспільство. Удосконалення та реалізація розвитку інклюзивного туризму підкреслюється також тим, що

туризм для людей з інвалідністю є засобом активізації рухових функцій, підтримки фізичних сил, мобілізації психічних ресурсів та відновлення психоемоційного стану, що, зі свого боку, дозволяє підвищити власні самооцінку й значущість, знайти відповідне місце таким особам в суспільстві [2]. С. Бугіль стверджує, що в Україні поступово розвивається інклюзивний туризм. Проте існує низка викликів, які заважають комплексному його розвитку, оскільки люди з обмеженими можливостями часто не мають матеріального забезпечення, що потребує появи соціальних ініціатив, залучення коштів із приватних благодійних фондів чи розробки відповідних державних програм [3]. Л. Слатвінська наголошує, що перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні орієнтовані на інклюзивне зростання туристичної сфери економіки всіх адміністративно-територіальних одиниць та ефективну організацію інклюзивного туризму як складової загального суспільного розвитку. На думку вченої, застосування досвіду передової європейської моделі інтеграції, регіонального розвитку та інновацій разом із соціальною моделлю ЄС для розвитку інклюзивного туризму в Україні має на меті досягнення основних кінцевих результатів надання можливостей, захист і забезпечення безпеки громадян і регіонів та забезпечення сталого розвитку [4].

Виходячи із досліджень науковців, слід відзначити, що питання виокремлення перспектив розвитку інклюзивного туризму в Україні, зокрема в умовах війни та у повоєнний період є **метою цієї статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною тенденцією розвитку сучасного туризму є посилення роботи зі створення сприятливого середовища для всіх категорій туристів. Інклюзивність сучасного туризму полягає не лише у створенні відповідної інфраструктури, а й у трансформації туристичної продукції. Інклюзивний туризм, про що свідчать окремі об'єкти інфраструктури, в Україні тільки починає розвиватися.

Виходячи з умов сьогодення, розвиток інклюзивного туризму в Україні є дуже важливим, адже доцільно враховувати те, що триває війна і її наслідки

неминуче впливають на збільшення осіб з інвалідністю чи значним відсотком втрати працездатності. З огляду на це, інклюзивний туризм є формою психологічної реабілітації, що спрямована на подолання негативних наслідків воєнних дій, розвиток позитивного ставлення, підвищення психологічної впевненості у своїх силах та досягнення відповідної адаптації та інтеграції в суспільство. Водночас, згідно положень Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 № 1053-IX [5], психологічна реабілітаційна підтримка – це заходи, спрямовані на відновлення та підтримку життєдіяльності людини у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах із застосуванням методів психологічної та психотерапевтичної підтримки у формі психотерапії, психологічного консультування чи першої психологічної допомоги.

Таким чином, інклюзивний туризм виступає процесом зменшення ізоляції людей з обмеженими можливостями в суспільстві шляхом активізації їх участі в усіх життєвих процесах сучасності. Такий вид туризму створює умови для реструктуризації соціальної культури, правил і норм поведінки, умови для прийняття всіх аспектів життя, а також індивідуальних відмінностей і потреб людей з обмеженими можливостями через розвиток тісних і корисних стосунків між людьми у суспільстві.

Так, у воєнний час питання інклюзії стає все більш актуальним і необхідним для здійснення реабілітаційних заходів не лише для військових, а й для цивільного населення. Дуже важливо адаптувати людей з обмеженими можливостями, отриманими під час воєнних дій, і створювати проєкти розвитку інклюзивного туризму, спрямовані на створення інклюзивного суспільства та культури.

Яскравим прикладом розвитку інклюзивного туризму під час війни стала реалізація проєкту «Безбар'єрне суспільство як елемент взаємоповаги між людьми та запорука розвитку громади», який виконує Львівська Асоціація Розвитку Туризму у співпраці з ГО «Реабілітація осіб з інвалідністю» та Музеєм Митрополита Андрея Шептицького за підтримки

Проекту USAID «ГОВЕРЛА». Метою проекту було покращення умов інклюзії та безбар'єрного середовища для культурно-історичної спадщини й інших туристичних об'єктів у західних областях держави, тим самим підвищуючи можливості їх відтворення на всій території України. Рівна доступність і привабливість культурних та туристичних послуг для всього населення одночасно створює можливості для економічного відновлення і зростання на місцевому рівні. У рамках реалізації цього проекту проводився аудит доступності туристичних об'єктів, проаналізовано програми та плани створення інклюзивних просторів на місцевому та муніципальному рівнях, розроблено відповідні рекомендації щодо покращення доступності. За результатами реалізації цього проекту розроблено комплексний туристично-культурний путівник для людей з вадами зору, а також карту культурно-історичних туристичних дестинацій на територіях з інформацією про інклюзивність [6].

Таким чином, розвиток інклюзивних туристичних послуг на підставі реалізації подібних проєктів дасть можливість забезпечити рівні можливості та участь осіб з особливими потребами на рівні з іншими в суспільному житті. Цей підхід є специфічним критерієм ефективності надання послуг, оскільки сприяє розвитку потенціалу кожної людини, зменшенню соціальної ізоляції та дискримінації, а також покращенню якості життя та соціальної інтеграції.

З метою підвищення ефективності реалізації подібних проєктів у перспективі 14 квітня 2021 року розпорядженням Кабінету Міністрів № 366-р прийнято Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [7], яка передбачає безбар'єрність у різних сферах суспільного життя, зокрема і в сфері туризму, створюючи передумови активізації інклюзивного туризму.

Щодо підтримки розвитку інклюзивного туризму в Україні, то варто зазначити, що Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) здійснює активну діяльність у цьому напрямку. Так, наприклад, цікавим

проєктом, який сьогодні реалізується за підтримки ДАРТ та Українського культурного фонду є «Inclusive Travels in Ukraine: доступність музеїв України». Цей проєкт має на меті допомогти кожному обрати просторово доступні музеї та надати необхідні послуги у доступній формі. Для цього створено базу даних музейних закладів з детальним описом умов розміщення маломобільних груп населення та відвідувачів із обмеженими можливостями в кожному закладі. Проєкт реалізує команда однодумців, яка об'єднує IT-фахівців, експертів у сфері туризму, фахівців з універсального дизайну та громадських діячів з досвідом реалізації комплексних проєктів за фінансової підтримки Українського культурного фонду. Участь у проєкті беруть понад 2500 музеїв, заповідників та інших музейних установ різних форм власності та належності: державних, комунальних, відомчих, приватних тощо [8]. Крім виконання культурно-просвітницьких і наукових функцій, музеї також є важливою частиною туристичної інфраструктури, мають значний вплив на туристичну привабливість регіону, а в деяких регіонах безпосередньо впливають на туристичні потоки. Проте рівень інклюзивності цих закладів культури залишається переважно на дуже низькому рівні, що зумовлює низький рівень доступності внутрішнього туризму по всій Україні.

Доцільно відзначити, що повоєнне відновлення вимагає відновлення всіх галузей економіки, які так чи інакше відчували на собі вплив повномасштабної російської агресії. Туризм, що складається зі складних і різноманітних компонентів, є важливим елементом відновлення, враховуючи його соціально-економічне значення та вплив на економічний розвиток України. Враховуючи важливість інклюзивного туризму у повоєнному відновленні, рекомендується впроваджувати ефективні моделі його розвитку, які відповідають чинним умовам і вимогам суспільства. У зв'язку з цим розвиток інклюзивного туризму стає актуальною концепцією для бачення та побудови майбутнього туризму в Україні. Оскільки в природі інклюзивного розвитку є досягнення як економічного зростання, так і соціального впливу, який передбачає те, що усі громадяни повинні мати рівні можливості в усіх

сферах життя, а кінцевим результатом цього процесу є підвищення рівня життя та добробуту всього населення, що є одним з найактуальніших завдань повоєнного відновлення України. Таким чином, створення безбар'єрного середовища має стати одним із основних принципів післявоєнної відбудови України та передумовою розвитку інклюзивного туризму в Україні.

Концептуальними засадами розвитку інклюзивного туризму в Україні у контексті створення безбар'єрного простору відповідно до положень Розпорядження КМУ від 25 квітня 2023 року № 372-р, яким затверджено план заходів на 2023-2024 рр. з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [9] повинні бути:

1. Систематичний збір, аналіз та оприлюднення інформації про стан фізичної доступності об'єктів туристичної інфраструктури, в основі чого лежить: розробка методичних рекомендацій щодо забезпечення доступності об'єктів туристичної інфраструктури; встановлення критеріїв моніторингу фізичної доступності об'єктів туристичної інфраструктури; проведення збору, систематизації та аналізу інформації про стан фізичної доступності об'єктів туристичної інфраструктури; оприлюднення інформації про стан фізичної доступності об'єктів туристичної інфраструктури.

2. Запровадження вимог щодо фізичної доступності об'єктів туристичної інфраструктури, зокрема: розробка нових критеріїв класифікації об'єктів туристичної інфраструктури за єдиною системою класифікації та вдосконалення чинних умов ліцензування туристичної діяльності з урахуванням чинних норм і стандартів забезпечення фізичної доступності з урахуванням міжнародних вимог і стандартів; затвердження відповідної постанови Кабінету Міністрів України про нові стандарти класифікації підприємств туристичної інфраструктури та умови ліцензування діяльності туристичних агентств, власників готелів, інших закладів, що надають послуги з розміщення, курортних закладів та місць, де здійснюються діяльність туристичні агентства.

3. Забезпечення фізичної доступності туристичних об'єктів на магістралях, зокрема: розроблення програми забезпечення фізичної доступності туристичних об'єктів на магістралях; здійснення моніторингу виконання програми узгодження фізичної доступності туристичних об'єктів на магістралях для забезпечення безперешкодного доступу до приміщень.

4. Підвищення обізнаності представників і власників туристичної інфраструктури про важливість створення фізичної доступності, зокрема: проведення онлайн/офлайн заходів (тренінгів, семінарів, конференцій, курсів) спільно з суб'єктами туристичної інфраструктури, нормативно-правовими суб'єктами з метою популяризації сучасних тенденцій у створенні безперешкодного середовища життя для людей з інвалідністю та інших груп населення з низьким рівнем мобільності; проведення інформаційних кампаній з використанням ЗМІ та інтернет-ресурсів для підвищення обізнаності про доступні простори в Україні.

5. Забезпечення доступу до всієї інформації, що розповсюджується в готелях, інших закладах розміщення, санаторіях, місцях роботи туристичних фірм, об'єктах туристичної інфраструктури на автомобільних дорогах, зокрема: формування нової системи акредитації агентств туристичної інфраструктури та вимог до надання інформації (офлайн та онлайн) у форматах, доступних для людей з вадами зору та слуху (шрифт Брайля, великий шрифт, аудіодескрипція, переклад жестовою мовою (мова, субтитри, формат, придатний для читання за допомогою програми доступу до екрана, формат звичайного тексту, альтернативні засоби спілкування); розробка методичних рекомендацій з теми туристичної діяльності, пов'язаних із практичним впровадженням інформаційного забезпечення різних груп населення як офлайн, так і онлайн; встановлення переліку та вимог до спеціалістів із супроводу туризму для забезпечення субтитрування українською жестовою мовою або перекладу інформації, що надається під час туристичного обслуговування, для забезпечення доступу до туристичних послуг чи продуктів для всіх груп населення; розроблення методичних

рекомендацій для представників бізнесу, які провадять туристичну діяльність (надають туристичні послуги), спеціалістів із супроводу подорожей щодо надання інформації у доступному для людей з інвалідністю форматі тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, підсумовуючи, доцільно відзначити, що питання розвитку інклюзивного туризму в Україні, виходячи із реалій сьогодення, є особливо важливими. Відтак, з'ясовано, що в Україні створюються на державному рівні передумови для активізації цього туристичного напрямку. Зокрема, важливе значення у цьому процесі мало схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та затвердження плану заходів на 2023-2024 рр. з її реалізації на період до 2030 року. З огляду на перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні доцільно відзначити, що інклюзивний туризм є потужним реабілітаційним засобом, який відновлює та розширює адаптаційні можливості людини, робить її більш стійкою до дії різних факторів, що особливо важливо в умовах подолання наслідків російсько-української війни. Варто також зазначити, що цей напрямок туризму набуває особливої актуальності з точки зору впливу війни на людей, зокрема через суттєве збільшення в країні людей з інвалідністю.

Література

1. Барна Н. В., Коротєєва А. В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: посібник. Київ, 2020. 124 с.
2. Безугла Л. С., Куваєва Т. В., Герасименко Т. В. Проблеми та перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні та Європі. Економіка та суспільство. 2022. Випуск 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1698/1633/>
3. Бугіль С. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм в умовах воєнного стану. Проблеми раціонального використання соціально-економічного, еколого-енергетичного, нормативно-правового потенціалу

України та її регіонів: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції ГО «ІЕЕЕД», (01 травня 2022 року), м. Луцьк, 2022. С. 82-84.

4. Слатвінська Л. А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/61.pdf

5. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>

6. У західному регіоні України розпочав роботу проєкт зі сприяння інклюзивності та безбар'єрного середовища у сфері туризму. Децентралізація, 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15847>

7. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 14.04.2021 № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

8. Inclusive Travels in Ukraine: доступність музеїв України. URL: <https://travels.in.ua/uk-UA/About>

9. Про затвердження плану заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 25.04.2023 № 372-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-%D1%80#Text>

References

1. Barna, N. V. & Korotieieva, A. V. (2020), *Inkliuzyvno-reabilitatsiinyi turyzm: posibnyk [Inclusive rehabilitation tourism: guide]*, Kyiv, Ukraine.

2. Bezuhla, L. S., Kuvaieva, T. V., Herasymenko, T. V. (2022), "Problems and prospects for the development of inclusive tourism in Ukraine and Europe", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 43, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1698/1633/> (Accessed 10.10.2023).

3. Buhil, S. (2022), “Inclusive rehabilitation and social tourism under martial law”, Problemy ratsionalnoho vykorystannia sotsialno-ekonomichnoho, ekoloho-enerhetychnoho, normatyvno-pravovoho potentsialu Ukrainy ta yii rehioniv: materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii HO «IEEEED», (01 travnia 2022 roku) [Problems of the rational use of socio-economic, ecological-energy, regulatory and legal potential of Ukraine and its regions: materials of the 1st International Scientific and Practical Conference of the NGO "IEEEED", (May 1, 2022)], Lutsk, Ukraine, pp. 82-84.

4. Slatvinska, L. A. (2020), “Prospects for the development of inclusive tourism in Ukraine”, Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 5, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/61.pdf (Accessed 10.10.2023).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine “On rehabilitation in the field of health care”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (Accessed 10.10.2023).

6. Detsentralizatsiia (2022), “A project to promote inclusiveness and a barrier-free environment in tourism has been launched in the western region of Ukraine”, available at: <https://decentralization.gov.ua/news/15847> (Accessed 10.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2023 р.